DIDEROT ŞI RUSIA „SEMIRAMIDEI NORDULUI”

Irina VLĂŞCIANU

Luminile franceze şi spaţiul european occidental sunt tributare aportului de informaţii şi aprecieri valoroase ce se regăsesc în documentele şi memoriile de călătorie ale aventurierilor în estul Europei, şi mai ales în Rusia.

În 1773, cel mai important călător în ţara „Semiramidei Nordului” a fost, nu aşa după cum ne-am fi aşteptat, Voltaire, ci *egalul* său, filozoful Denis Diderot. Cu acest prilej, Voltaire i-a scris Ecaterinei că Diderot era „cel mai fericit dintre oameni, pentru că se duce la curtea voastră”[1]. În acelaşi timp însă, această călătorie era un serios motiv de îngrijorare pentru Voltaire, fiindcă ameninţa întreaga plăsmuire pe care se baza corespondenţa lui cu Ecaterina, şi anume că zidul filozofic şi geografic dintre Franţa şi Rusia nu putea fi străpuns decât cu fermecătoarele scrisori trimise prin poştă. Acum Diderot se pregătea să întâlnească realităţile Rusiei, iar Voltaire nu putea decât să-şi folosească în continuare veleităţile literare pentru a compune epistolele sale pline de fantasme.

Raporturile dintre Diderot şi suverana rusă, ce vor culmina cu sejurul filozofului la curtea Ecaterinei, au la bază o suită întreagă de „atacuri” şi strategii bine elaborate de ţarină pentru a-l atrage în tabăra sa pe iniţiatorul *Enciclopediei*.

Contemporanii lui Diderot au văzut în Ecaterina o suverană „plină de bune intenţii, dar deloc delicată”[2], din cauza oportunei şi rapidei dispariţii a soţului său, Petru al III-lea. Petru, detronat, în captivitate de la lovitura de stat, a murit subit „de hemoroizi”, potrivit manifestului Ecaterinei din 18 iulie 1762. Ceea ce gândea cu adevărat secolul al XVIII-lea este foarte bine ilustrat de explicaţia amuzantă pe care D’Alembert i-a oferit-o lui Voltaire când a refuzat

[1] Voltaire, *Correspondance choisie,* Librairie Générale Française, Collection Le livre de poche classique, Paris, 1990, p.906.
[2] *Apud* Arthur M. Wilson, *Diderot. Sa vie et son oeuvre,* Ed.Laffont et Ramsey, Paris, 1985, p.422.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

propunerea Ecaterinei de a deveni preceptorul tânărului mare duce Pavel: „Dar eu sunt mult prea des victima hemoroizilor, care sunt mult prea periculoşi în ţara asta, încât vreau ca pe mine să mă doară în dos în plină siguranţă”[1]. Mai mult decât atât, referindu-se la lovitura de stat prin care Ecaterina a II-a a devenit împărăteasa Rusiei, o zicală a secolului al XVIII-lea pretindea că „tronul Rusiei nu e nici ereditar, nici electiv, ci e al celui care îl ocupă”[2].

Conştientă de premisele negative de la care pornea edificiul domniei sale glorioase, Ecaterina a căutat să-şi facă prieteni influenţi, îndreptându-şi atenţia cu precădere asupra filozofilor. Ea a făcut avansuri oamenilor celebri, ca Voltaire, D'Alembert, Diderot, nu numai pentru că ştia că aceştia erau voci puternice în Europa, dar şi pentru că se gândea că poate să profite de situaţia defavorabilă în care se găseau în ţara lor de origine. Ei puteau fi sensibili la stima pe care le-o acordau ţări străine şi pe care propria patrie le-o refuza.

La 20 aprilie 1762, contele Şuvalov, şambelanul împărătesei, este autorizat să-i propună lui Diderot şi companiei de enciclopedişti continuarea editării *Enciclopediei* la Riga, pe cheltuiala Ecaterinei. Dar Diderot reacţionează cu răceală, iar, în răspunsul său, adresat într-o scrisoare lui Voltaire, nu face uz de elogii la adresa Ecaterinei. Aparent, şi el considera, precum D'Alembert, că Rusia era „o ţară periculoasă”[3].

Planul de atac al Ecaterinei era bine conceput căci, în mod inevitabil, prin acţiunea ei galantă, avea să se facă o comparaţie între ostilitatea guvernului francez fată de enciclopedişti şi generozitatea suveranei ruse. De altfel, Ecaterina nu i-a păstrat ranchiună pentru refuz. I-a fost suficient să fie răbdătoare şi să aştepte o ocazie mai bună. Sămânţa fusese deja sădită.

Într-adevăr, situaţia financiară extrem de precară îl împinge pe Diderot să recurgă la sacrificiul suprem: e gata să-şi vândă chiar şi sufletul, adică biblioteca. După patru ani de încercări nereuşite de vânzare, Grimm îi vorbeşte despre acest subiect prinţului Galiţîn, ambasadorul Rusiei la curtea Franţei. La 16 martie 1765, generalul Beţki, confidentul Ecaterinei, îl însărcinează pe Galiţîn să achiziţioneze în numele împărătesei biblioteca lui Diderot, oferindu-i 15000 de livre, cu condiţia ca filozoful să devină bibliotecarul propriei sale biblioteci, „muncă” pentru care va fi răsplătit cu un salariu lunar. Diderot devine astfel

[1] *Apud* Wilson, *op.cit.,* pp.423-424.
[2] *Apud* Wilson, *op.cit.,* 430-431.
[3] *Apud* Wilson, *op.cit.*, p.432.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

salariatul, bibliotecarul Majestăţii Sale Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei, care, în măreţia sa, îi plăteşte lui Diderot în avans pe 50 de ani retribuţia promisă.

Importanţa gestului Ecaterinei îl fac pe Diderot să încerce ca scrisorile lui de mulţumire să rivalizeze în fervoare cu grandoarea darului făcut: „Niciodată o recunoştinţă n-a fost mai viu simţită şi mai greu de exprimat”[1]. Pentru a încerca să-şi exprime gratitudinea aşa cum trebuie, Diderot a recurs la o metaforă: „Un nobil entuziasm pune stăpânire pe mine; degetele mele se îndreaptă ele singure spre o veche liră ale cărei corzi filozofice le rupsese. O dau jos de pe peretele unde rămăsese agăţată, şi cu capul gol, cu pieptul dezgolit, aşa cum îmi e obiceiul, mă simt împins să încep cântecul”[2]. Mai mult, îi promite lui Beţki: „Jur că, înainte de a muri, voi fi ridicat spre gloria ei o piramidă care va atinge cerul”[3], iar prietenului său, Falconet, îi mărturiseşte: „Dacă voi ajunge vreodată la Petersburg, voi duce în braţe-mi piramida”[4]. Este vorba de o piramidă literară, Diderot manifestându-şi nerăbdarea de a începe lucrul la un dicţionar filozofic menit să rectifice folosirea inexactă şi vidă a cuvintelor şi care să fie monumental său artistic închinat Ecaterinei.

Banii oferiţi de împărătească pentru bibliotecă i-au oferit lui Diderot statutul la care aspirase din totdeauna: independenţă financiară, permiţându-i astfel să stea la adăpost de vicisitudinile timpului său şi să se consacre dialogului său filozofic cu posteritatea. În schimb, Diderot devine unul dintre privilegiaţii „vânători de capete” luminate ai împărătesei. Misiunea lui nu e prea dificilă. Atraşi de generozitatea financiară a Ecaterinei, o mulţime pestriţă de pictori, preceptori, sculptori, ingineri şi o cohortă şi mai ciudată de reformatori şi utopişti de tot felul se înghesuie în „atelierul” filozofului pentru a-şi prezenta solicitările şi ofertele de muncă. În imaginaţia intelectualilor parizieni de toate condiţiile şi cu diferite abilităţi, Rusia apărea ca un pământ virgin, o pagină albă pe care ei vor putea să înscrie visele lor cele mai fantastice, să realizeze expediţiile lor cele mai îndrăzneţe şi să construiască în sfârşit cetatea ideală pe care vechea lume le-o refuza.

În 1766, Diderot îl trimite pe prietenul său, sculptorul Falconet, la Petersburg, cu misiunea să înalţe un imens monument în cinstea gloriei lui Petru cel Mare. Falconet va rămane unsprezece ani în Rusia, va fi copleşit de atenţii

[1] Denis Diderot, *Oeuvres completes*, vol.19, *Correspondance,* Ed. Garnier Frères, Paris, 1876, p.182.
[2] *Idem* ,p.186.
3 *Ibidem*, p.242.
[4] *Ibidem*, p.255.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

din partea Ecaterinei, va munci din greu şi va realiza proiectul pentru ridicarea statuii ţarului. Dar Rusia nu e un teren virgin: curtea ţarinei seamănă mai degrabă cu o junglă, iar administraţia ei cu o *tundră de nisipuri mişcătoare*. Falconet va trebui să suporte şi schimbarea comportamentului ţarinei: înflăcărarea şi entuziasmul cu care suverana l-a primit pe sculptorul francez se vor transforma într-o indiferenţă dispreţuitoare. În realitate, era mai mult decât dezamăgită: era indignată de atitudinea acestor francezi care îi erau trimişi.

Spre exemplu, de Lemercier de la Rivière, care i-a fost recomandat călduros Ecaterinei de către Diderot pentru a face parte din comisia de la Petersburg însărcinată cu elaborarea noului cod de legi al Rusiei. În capitală, Lemercier, cu stângăciile, capriciile, nemulţumirile şi scandalurile din viaţa sa intimă stârneşte mânia Ecaterinei. Mai mult, pleacă pe ascuns din Petersburg şi se întoarce la Paris.

Cazul lui Lemercier a arătat neînţelegerile care puteau apărea când se aflau faţă în faţă un monarh absolut şi un filozof iluminist. Era anul 1767, anul înfiinţării comisiei legislative, al *Instrucţiunii* Ecaterinei, dar ea l-a găsit pe defunctul Montesquieu un sfătuitor mai puţin infatuat decât contemporanul ei, Lemercier.

Lemercier tocmai se întorsese din Martinica, unde fusese intendentul regelui, iar acum îşi asuma rolul de *intendent* al Iluminismului în Rusia. El a corectat expresia cea mai faimoasă din elogiul lui Fontenelle – „tout était à faire" (totul rămânea de făcut) – scriindu-i abatelui Raynal, un alt expert în Indiile de Vest şi pronunţând următorul verdict laconic în privinţa Rusiei: „Totul rămâne de făcut în ţara aceea; sau, mai bine spus, totul rămâne de desfăcut şi de refăcut"[1].

Aroganţa şi neseriozitatea lui Lemercier au înfuriat-o la culme pe Ecaterina, care, în 1774, îi scrie lui Voltaire despre acest economist filozof francez: „Credea, acum şase ani, că noi mergem în patru labe şi, foarte îndatoritor, şi-a dat osteneala să vină din Martinica pentru a ne învăţa să stăm pe picioarele din spate"[2]. În 1787, în drum spre Crimeea, i-a spus lui Ségur că Lemercier „şi-a bagat în cap că îl chemasem ca să mă ajute să guvernez imperiul, ca să ne smulgă din întunericul barbariei cu marile lui lumini"[3]. „Mă voi duce cu

[1] Albert Lortholary, *Le Mirage russe en France au XVIII e siècle,* Boivin, Paris, 1951, p.179-181.
[2] Voltaire, *op.cit.,* p.918.
[3] *Apud* Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizaţiei în epoca Luminilor,* Humanitas, Bucureşti, 2000, p.294.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

siguranţă în Rusia – îi scria Diderot lui Falconet în 1768, după eşecul lui Lemercier –, dar nu voi mai trimite pe nimeni acolo”[1]. Şi totuşi a mai aşteptat cinci ani.

În ciuda nemulţumirii faţă de Lemercier, Ecaterina nu încetează să-l preseze pe Falconet pentru a-l convinge pe Diderot să vină la Petersburg. Dar timpul legăturilor paradisiace între Luminile pariziene şi ţarină luase sfârşit pentru totdeauna.

Împărăteasa vrea să continue opera lui Petru cel Mare, să deschidă Rusia spre Europa modernă, spre civilizaţia occidentală în toate aspectele ei: intelectual, ştiinţific şi tehnic. Dar ea ţine să păstreze şi controlul politic al evoluţiilor pe care le comandă. Ecaterina vrea să-i audă pe literaţi, să profite de conversaţia lor şi de aerul de rafinament şi eleganţă oratorică pe care îl aduc la curtea ei, să se folosească de toate aceste atribute după bunul plac şi pentru realizarea planurilor sale, de a zdruncina conservatorismul şi inerţia administraţiei ei; dar nu le va acorda nicio fărâmă de putere, nu va accepta sub nicio formă ca aceştia să se amestece în treburile ei. La urma urmei, nu sunt decât nişte străini „debarcaţi în Rusia prin intermediul guvernelor lor şi cărora li se va cere la întoarcere să dea socoteală pentru ceea ce au văzut şi au descoperit în Rusia”[2]. De aceea, în virtutea unei politici inteligente, aceştia trebuie să fie ţinuţi departe de treburile serioase ale statului.

Această dublă mişcare de înflăcărare şi de neîncredere din partea împărătesei, de entuziasm şi de fatuitate din partea invitaţilor francezi, determină alternanţele de cald şi rece, de atracţie şi decepţie, de intimidare şi susceptibilitate ce vor marca raporturile între suverana rusă şi Lumini.

În timp ce Voltaire nu consideră dispariţia suspectă a lui Petru al III-lea decât o „bagatelă” pentru măreaţa domnie a Ecaterinei şi chiar merge până la a atribui moartea ţarului alcoolismului de care suferea: „Hăituit, prins şi băgat în închisoare, el nu se consolă decât bând punci fără încetare, timp de opt zile, la sfârşitul cărora muri”[3], Diderot este mai prudent. Dacă este profund îndatorat ţarinei, dacă i se întâmplă să intervină pentru a împiedica să fie publicate memorii sau culegeri de anecdote care ar putea deservi reputaţiei binefăcătoarei sale, Diderot ştie totuşi să reziste invitaţiilor presante pe care i le face împărăteasa de a călători la Sankt-Petersburg. Refuzul lui Diderot nu e justificat

[1] Diderot, *op.cit.,* p.208.
[2] Léon Gorny, *Diderot, un grand européen,* Ed. Bernard Grasset, Paris, 1971, pp.299-300.
[3] *Apud* Gorny, *op.cit.,* p.300.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

doar de aversiunea filozofului faţă de călătorii. El se teme să nu fie decepţionat. Ecaterina îi place din poziţia de binefăcătoare îndepărtată, de „Venus a Nordului" alegorică, ca antiteză retorică a monarhiei franceze, ca destinatar al scrisorilor sale şi ca monarh generos care îi oferă bani să cumpere obiecte de artă şi cărţi în numele său. Dar el nu are deloc chef să meargă mai departe şi să trebuie să confrunte imaginile frumoase cu realitatea. Găseşte o serie de pretexte pentru a nu iniţia călătoria în Rusia, pretexte pe care le face cunoscute în bogata corespondenţă cu Falconet: sănătatea lui precară, cea a soţiei, dragostea pentru Sophie Volland, munca neterminată, incapacitatea de a se adapta la viaţa de la curte şi la capcanele ei.

După apariţia ultimului volum al *Enciclopediei*, în 1772, Diderot a plecat în cele din urmă în Rusia, ajungând la Petersburg în octombrie 1773. Din perspective Europei de Vest, Diderot îi făcea o mare onoare Ecaterinei, iar Thomas, în ciuda lungului său poem despre Petru, credea că era ceva extraordinar „să-i prezinţi un filozof unei împărătese". După Thomas, opinia generală nu era de accord cu călătoria lui Diderot, privindu-l ca pe un „zeu" care ar trebui „să nu-şi părăsească niciodată sanctuarul". Diderot însuşi era îngrijorat de lungimea drumului pe care îl avea de străbătut şi chiar se temea că o să moară, ca Descartes, departe de casă[1]. De fapt, Diderot a stat acolo şase luni, în timpul iernii 1773-1774; a fost adesea bolnav, dar a supravieţuit.

Sejurul lui Diderot în Rusia era un eveniment foarte aşteptat, încât ambasadorul britanic chiar anunţă: „Domnul Diderot a sosit în sfârşit". Probabil că însuşi Diderot s-a întrebat adesea ce se aştepta de la el. Ecaterina îl tratase recent aspru pe D'Alembert şi Diderot trebuie că ştia acest lucru. Asta dovedea cât de dură putea fi Ecaterina a II-a. D'Alembert, căruia împărăteasa îi arătase nu în puţine rânduri că se bucură de favorurile ei, îi ceruse, ca favoare personală, să elibereze opt ofiţeri francezi voluntari care fuseseră capturaţi de ruşi când luptau în armata Poloniei. Ţarina refuză, dar D'Alembert avu îndrăzneala să insiste. De această dată refuzul Ecaterinei a fost ferm şi chiar nepoliticos, arătând clar că D'Alembert abuzase de bunăvoinţa sa. Nu e astfel deloc surprinzător că Diderot îi scrie soţiei sale, care poate îl sfătuise să-i ceară o favoare Ecaterinei: „Ascultă draga mea, cu cât suverana mă are mai mult în graţii, cu atât trebuie să profit de ele cu discreţie"[2].

[1] .*Apud* Lortholary, *op.cit.*, pp.212-213.
[2] Diderot, *op.cit*, p.82.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

Ecaterina a II-a, om politic până în văduva oaselor, era probabil foarte recunoscătoare lui Diderot că a făcut efortul să vină să-i mulţumească personal. Acest pelerinaj avea în ochii ei o mare importanţă pentru renumele ei pe plan european. Îşi amintea că Mme Geoffrin mersese la Varşovia în 1766 pentru a-l vizita pe Stanislaw Poniatowski, regale Poloniei. Acum un personaj şi mai celebru venea în Rusia s-o vadă pe împărătească. Era un fapt excelent pentru relaţiile sale diplomatice. Profită aşadar de ocazie, îl primi pe Diderot într-un mod pe care Grimm îl descrie ca „unul dintre cele mai distinse" şi îi consacră o bună parte din timpul său.

La Sankt-Petersburg, Diderot s-a întâlnit regulat cu Ecaterina, având lungi conversaţii cu ea. Zilnic era stabilită o convorbire privată, la oră fixă. Încă din primele momente, Diderot a fost profund impresionant de Ecaterina, iar aceasta îl găsea pe filozof surprinzător, afirmând că o încântă în acelaşi timp. Se spune că Ecaterina iar fi scris Doamnei Geoffrin o scrisoare al cărei original nu s-a găsit niciodată şi al cărei conţinut ar fi fost: „Diderot al dumneavoastră e un om extraordinar; nu închei conversaţiile mele cu el fără să am pulpele lovite şi învineţite; am fost nevoită să pun o masă între noi ca să mă pun la adăpost pe mine şi picioarele mele de gesticulaţia lu"[1]. Într-adevăr, D'Escherny, prieten al filozofului, remarca că Diderot avea obiceiul la masă să-şi prindă vecinii de braţul drept sau stâng, să vorbească fără întrerupere şi în acelaşi timp să mănânce cu cea mai mare poftă[2]. Apropierea pe care o resimte faţă de persoana ţarinei îl face pe Diderot chiar să mărturisească: „Sunt uimit să observ că, de fiecare dată când discut cu Dumneavoastră, uit că vorbesc unei suverane"[3].

Curtenilor Ecaterinei trebuie că li s-a părut tot atât de dificil să aiba raporturi cu el, pe cât i s-a părut şi lui Diderot să întreţină relaţii sociale cu aceştia. El nu era obişnuit cu o lume angajată într-o astfel de disimulare; ei erau deconcertaţi de un ins atât de naiv, atât de uşor de păcălit, dar care se bucura de un sprijin atât de august. Unul dintre prietenii lui Diderot, care obţiunuse un post important în Rusia ca secretar al marelui duce Pavel, spunea: „Văd bine că e un lucru extrem de greu să-ţi menţii o reputaţie grandioasă, că e chiar periculoasă trecerea din propriul cabinet de lucru în mijlocul unei curţi strălucitoare"[4].

---

[1] *Apud* Wilson, *op.cit.,* p.525.
[2] .*Apud* Wilson, *op.cit.*, p.526.
[3] *Apud* Gorny, *op.cit*, p.296.
[4] *Apud* Wilson, *op.cit.*, *La lettre de L.M. Nicolay à Ring, 11/22 octombrie 1773,* p.526.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

Relaţiile între filozoful reformator şi femeia de acţiune au fost mai complexe decât a lăsat să se înţeleagă împărăteasa. Ecaterina a II-a iubea ideile, era sedusă de modul în care Diderot i le prezenta, de cantitatea şi calitatea informaţiilor lui, de diversitatea abordărilor sale, de modul concret, empirist cu care trata problemele fără să debiteze principii generale. De cealaltă parte, Diderot se străduia să prezinte, într-o manieră cât mai acceptabilă de o suverană absolută, proiecte care veneau în întâmpinarea unei concepţii despotice despre guvernare. Fiecare conversaţie cu suverana era precedată de conceperea unui mic tratat asupra subiectului zilei pe care Diderot i-l citea Ecaterinei. După discuţia cu ţarina, textul era alăturat celorlalte fragmente din caietul roşu de memorii al lui Diderot, în care consideraţiile despre literatură şi morală, politică şi istorie erau intercalate cu înfloriturі elogioase la adresa împărătesei.

Aceste texte tratează uneori subiecte literare, dar, cel mai adesea, este vorba de chestiuni politice, economice, sociale şi juridice cu tendinţă reformatoare. Memoriile, în număr de şaptezeci, având titluri, precum *Despre manufacturi şi fabrici, Despre intoleranţă, Despre organizarea justiţiei,* merg de la insignifianta notare de câteva rânduri până la articole îndelung elaborate. Pe prima pagină a acestor memorii se putea citi scris de mâna lui Diderot – *Amalgam filozofic, istoric etc. Anul 1773, de la 15 octombrie până la 3 decembrie.* Ecaterina a păstrat aceste comentarii, iar carnetul lui Diderot, aflat în Rusia în secolul al XIX-lea, i-a fost dăruit lui Maurice Tourneux în 1882, fiind publicat la Paris în 1899[1].

Publicarea „conversaţiilor" (*Les entretiens avec Catherine II,* 1773) ne permite să observăm că discuţiile lui Diderot cu împărăteasa depăşeau cu mult nivelul simplei „flecăreli". O scrisoare a lui Diderot adresată Ecaterinei, datată 1781, arată că, atât pentru unul, cât şi pentru celălalt, era vorba de o discuţie serioasă: „Majestatea Voastră îmi spunea că tumultul afacerilor zilnice îi ocupa tot timpul şi că, ţinându-mă lângă ea, mă însărcina să reflectez asupra diverselor texte referitoare la legislaţie"[2]. Paul Vernière reconstruieşte ceea ce probabil se întâmpla între Diderot şi Ecaterina: „Diderot, înaintea fiecărei întâlniri, redactează un anumit număr de articole pe subiecte inspirate de el însuşi sau adesea sugerate de Narîşkin – cel care îl găzduia în casa sa pe Diderot la Petersburg –; la Palatul de Iarnă, lectura cu voce tare e urmată de o discuţie; după

[1] Maurice Tourneux, *Diderot et Catherine II,* Ed.Calmann-Lèvy, Paris, 1899, pp.75-76.
[2] Diderot, *op.cit.*, pp.266-267.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

întrevedere, notiţele lui Diderot sunt reluate, uneori corectate, grupate, înainte să fie puse în mâinile împărătesei”[1].

Les Entretiens avec Catherine II sunt unele dintre cele mai reuşite texte ale lui Diderot, din punct de vedere literar. În ceea ce priveşte conţinutul lor, pot fi urmarite trei direcţii. Pe de o parte, filozoful îi expune ţarinei situaţia Franţei la sfârşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, o explică şi o comentează. Pe de altă parte, Diderot abordează cu Ecaterina, într-o manieră mai generală, tema reformelor de dorit, programul Luminilor. În final, îi atrage atenţia starea Rusiei, şi aici el întreabă şi sugerează.

În faţa ţarinei, Diderot vorbeşte despre necesitatea controlului reprezentanţilor poporului asupra modului de guvernare, doreşte un parlament (în sensul modern) chiar şi pentru Rusia, observă că părerile opuse trebuie să poată fi exprimate liber, insistă asupra urgentei nevoi de a realize coduri de legi. Dar nu se mulţumeşte cu atât şi intră chiar în detaliile acestor reforme dorite: recrutarea funcţionarilor prin concurs, politică financiară pentru economiile supuşilor, crearea unui învăţământ naţional şi laic, libertatea comerţului. Scurtele capitole din *Entretiens* referitoare la Rusia se pot reduce şi la o altă temă: trebuie începută industrializarea Rusiei şi Diderot recomandă crearea industriei metalurgice. Mai mult, Diderot îşi permite să o sfătuiască pe Ecaterina să renunţe la cuceririle poloneze şi la împărţirea teritorială a Poloniei.

Proiectele lui Diderot referitoare la Rusia nu se puteau realiza decât prin îndeplinirea unei condiţii sine qua non: formarea unei burghezii, formare spontană sau facilitată de puterea politică, modul apariţiei acestei noi clase sociale era prea puţin important. Diderot îşi doreşte şi în Rusia naşterea Stării a treia, corespunzătoare burgheziei franceze, *„Le Tiers État*.

Diderot în faţa împărătesei ar fi, de fapt, exemplul intelectualului ce delirează în faţa Şefului de stat lucid: pe de o parte, filozoful ce lucrează pe „hârtia care suferă totul”, pe de altă parte, suverana care lucrează pe pielea omului „adesea iritabilă”[2]. E clar la ce îndeamnă Ecaterina: ea îi invită mai mult sau mai puţin în mod discret pe intelectuali sa tacă asupra afacerilor de stat pe care ei nu sunt în stare să le înţeleagă şi care nu-i privesc în niciun fel.

„Conversaţia” care arăta cel mai bine natura neobişnuită a formelor literare utilizate de Diderot avea titlul *Ma rêverie à moi (Reveria mea)*. Avea

[1] Paul Vernière, *Les mémoires à l’Imperatrice: autour d’un manuscrit de Diderot, perdu et retrouvé,* AUP, XXXVIII, 1966, pp.34-42.
[2] *.Apud* Diderot, *Textes politiques,* Ed.Sociales, Paris, 1960, p.20.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

forma narativă a unei scrisori, era adresată „Majestăţii Sale Imperiale", uneori mai direct, lui „Madame", dar păstra, cu toate acestea, în ochii lui Diderot, aerul reflexiv al unei reverii adresate lui însuşi. Asemeni lui Voltaire, aflat departe, la Ferney, Diderot, nici măcar la Sankt-Petersburg, nici atunci când o lua pe Ecaterina de braţ, nu putea să se elibereze de constrângerile unei imaginaţii neobosite care îi descătuşa fantezia chiar atunci când îi interzicea accesul direct.

Vizita lui Diderot era un pelerinaj de mulţumire, dar el avea şi sarcina, primită de la guvernul francez, de a acţiona pentru îmbunătăţirea relaţiilor cu Rusia. În *Reveria mea*, Diderot exprima legăturile culturale dintre Franţa şi Rusia, începând cu Ecaterina şi cultul ei: „Nu există niciun om de bună-credinţă, niciun om la Paris care să aibă o scânteie de spirit şi care să nu fie un admirator al Majestăţii Voastre, Majestatea Voastră are de partea ei toate academiile, toţi filozofii, toţi gânditorii, toţi oamenii de litere, care nu fac un secret din asta. Sunt celebrate măreţia, virtuţile, geniul şi bunătatea Majestăţii Voastre, eforturile pe care le face pentru a introduce ştiinţele şi artele în ţara sa"[1].

În ciuda acestui lucru, Diderot considera că francezii tot nu o apreciau pe Ecaterina aşa cum s-ar fi cuvenit. Renunţând să mai folosească ceremoniosul ei titlu imperial, i se adresa direct, la persoana a doua: „Ei cred că *vă* cunosc, bravii mei compatrioţi!" Diderot promitea că îi va învăţa să o cunoască şi mai bine. Dar, pe măsură ce se apropia de finalul însufleţitului său discurs, înceta brusc să i se mai adreseze Ecaterinei şi le vorbea compatrioţilor săi. Îi chema să împărtăşească o fantasmă privitoare la Ecaterina: „Ah, prieteni! Închipuiţi-vi-o pe această femeie pe tronul Franţei!", dar imediat după ce îi transforma în supuşii ei francezi, îi invita pe toţi în Rusia: „Veniţi să petreceţi doar o lună la Petersburg. Veniţi să vă eliberaţi de îndelungatele constrângeri care vă înjosesc, abia atunci veţi simţi ceea ce sunteţi cu adevărat"[2].

În reveria sa, Diderot pretindea că la Riga, la graniţa cu Rusia, căpătase un nou suflet şi le declara prietenilor săi: „Nu m-am ştiut niciodată mai liber decât atunci când am locuit în ţara pe care voi o numiţi a sclavilor şi nu m-am simţit niciodată mai înrobit decât atunci când am trăit în ţara pe care voi o numiţi a oamenilor liberi"[3]. Nu e surprinzător că Diderot nu se simţise ca un sclav în Rusia, pentru că nu făcuse o muncă de slav, ci îşi petrecuse timpul în conversaţii

[1] Denis Diderot, *Entretiens avec Catherine II* (1773), în *Oeuvres politiques,* Ed. Garnier Frères, Paris, 1963, p.260.
[2] *Idem,* pp.265-266.
[3] *Apud* Wolf, *op.cit.,* p.297.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

cu ţarina. Când încerca să i se adreseze Ecaterinei, Diderot se pomenea vorbindule în memoriile sale prietenilor lui din Franţa, pentru că, de fapt, experienţele sale din Rusia eau revelatoare doar pentru aceştia. Ei erau cei care făceau deosebirea între ţări libere şi ţări înrobite. Într-o oarecare măsură, el se simţea atât de liber într-o ţară care ar fi trebuit să fie una a robilor, pentru că vedea această ţară ca pe un teritoriu unde vizitatorii din Europa de Vest îşi puteau exercita dominaţia.

Metamorfoza spirituală a lui Diderot la Riga fusese începutul unei reverii ruse neîntrerupte, care şi-a găsit expresia literară în *Reveria mea către mine însumi.* Această conversaţie se încheia într-o notă de exuberantă fantezie internaţională: „Şi atunci recunosc: aş fi transportat de bucurie să îmi văd poporul unit cu Rusia, o mulţime de ruşi la Paris şi o mulţime de francezi la Petersburg. Nicio ţară din Europa nu devine franceză mai repede decât Rusia, atât în privinţa limbii, cât şi a obiceiurilor”[1]. Sensul dublu al cuvântului „transportat” (*transporté*) sublinia faptul că, pentru Diderot, călătoria în Rusia se reflecta într-un transport spiritual autoprovocat, într-o călătorie interioară, aceeaşi experienţă care îi permitea lui Voltaire să călătorească în Europa de Est fără să părăsească vreodată Ferney-ul. La Sankt-Petersburg, Diderot lăuda o Rusie care devenea franceză; „dacă Diderot îşi închipuia o Europă unită, aceasta era o Europă franceză”[2]. În acelaşi timp, supraveghind nişte studenţi ruşi la Paris, ca o favoare făcută Ecaterinei, s-a convins că şi ruşii puteau fi corupţi de viciile franţuzeşti, dacă nu erau „supuşi unei discipline riguroase”[3]. A deveni francez, a deveni civilizat era o chestiune de disciplină; a deveni rus, pentru Diderot, ca şi pentru Voltaire, era o chestiune de fantezie şi de reverie.

Ambiţia lui Diderot era să o convertească pe Ecaterina la filozofia Luminilor sau, cel puţin, să-i întărească convingerile liberale. În acest scop, îşi prezenta ideile mai degrabă cu tact şi în mod ocolit, folosindu-se de analogii stângace sau de insinuări abile, decât s-o înfrunte deschis. La urma urmelor, avea de-a face cu o suverană pe care, în aceeaşi epocă, Voltaire o descria ca exercitând „puterea cea mai despotică care există pe lume”[4].

Numeroasele sale note şi eseuri – asupra avantajului liberei concurenţe în comerţ, asupra importanţei stabilirii unui mod de succesiune la tron, asupra

[1] Tourneux, *op.cit.,* p.492.
[2] Wolff, *op.cit.,* p.298.
[3] Dmitri von Mohrenschildt, *Russia in the Intellectual Life of Eighteenth-Century. France*, Columbia Univ. Press, New York, 1936, p.55.
[4] Voltaire, *Correspondance, Voltaire către D'Alembert,* 26 iunie 1773,p. 854.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

realizării legilor, asupra şcolilor publice, luxului, divorţului etc. – explică faptul că Diderot îi scria soţiei sale: „Am lucrat mult pe drum, şi lucrez mult şi aici”[1].

Ecaterina îi punea în schimb, din când în când, întrebări fundamentale şi, ca să-i răspundă, Diderot trebuia să apeleze la toate resursele delicateţei sale, calitate care, potrivit prietenilor filozofului, îi lipsea acestuia cu desăvârşire. Ea îi tot cerea să-i spună ce scrisese Rulhière despre lovitura de stat din 1762, iar el încearcă să cosmetizeze adevărul scris de Rulhière: „În ceea ce vă priveşte, Doamnă, dacă faceţi caz de bunacuviinţă şi de virtuţi, cârpe uzate ale sexului Vostru, această lucrare este o satiră împotriva Voastră, dar dacă marile viziuni, ideile patriotice viguroase vă interesează mai mult, autorul vă înfăţişează ca o mare prinţesă şi, în ansamblu, vă face mai mult onoare decât rău”[2].

Diderot o lăuda excesiv pe Ecaterina – „spiritul lui Brutus şi farmecul Cleopatrei”[3] – în faţa ei, în conversaţiile lui cu alţii şi în scrisorile sale, dar avea de asemenea curajul să lase să se înţeleagă că dezaproba împărţirea Poloniei ce avusese loc în 1772. Şi îşi exprima cu obstinaţie opoziţia faţă de o guvernare despotică: „Un despot, fie el şi cel mai bun om, guvernând după bunul său plac, comitea nelegiuire. E un păstor care îşi reduce supuşii la condiţia de animale”[4].

La sosirea în Petersburg, Diderot s-a văzut dintr-o dată prins în manevrele diplomatice ale mai marilor epocii, fără îndoială, în mare măsură împotriva voinţei sale. Părăsise Parisul fără responsabilităţi sau misiuni oficiale. Ba chiar ducele d’Aigullon îi scrisese ambasadorului francez de la Sankt-Petersburg în termeni dispreţuitori la adresa filozofului. Şi în tot Parisul se spunea că, atunci când Diderot se interesase pe lângă ministrul francez avizat dacă guvernul Franţei nu vedea vreun impediment în realizarea călătoriei sale în Rusia, i se răspunsese că, departe de a exista vreo obiecţie, i se permitea să rămână în Rusia cât timp voia. Dar, imediat după venirea în capitala rusă, ambasadorul Franţei, François-Michel Durand de Distroff, îi ţinu un cu totul alt discurs: „I-am comunicat domnului Diderot ceea ce aşteptam de la un francez. Mi-a promis că va şterge, dacă va fi posibil, prejudecăţile acestei prinţese faţă de noi”[5].

Prin flatare excesivă sau ameninţare, Diderot fu convins să încerce să o facă pe Ecaterina a II-a să-şi schimbe politica externă, deşi sir Robert Gunning, reprezentantul coroanei britanice la Petersburg, raportă: „Contele Panin mi-a zis,

[1] Diderot, *Correspondance* ,pp.146-147.
[2] *Apud* Wilson, *op.cit.,* p.528.
[3] Diderot, *Correspondance,* pp.135-136.
[4] *Apud* Wilson, *op.cit.,* p.528.
[5] Tourneaux, *op.cit*, *Durand de Distroff au duc d’Aiguillon,* 6 novembre 1773*,* pp.78-79.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

în mare secret şi sub rugămintea de a păstra taina, că domnul Diderot, care se bucură de trecere la la cabinetul împărătesei, a fost solicitat de domnul Durand să-i înmâneze suveranei un document conţinând propuneri de pace cu Turcia, propuneri pe care curtea Franţei se angajează să fie acceptate dacă bunele intenţii ale guvernului francez vor fi agreate. Domnul Diderot s-a apărat cu îndârjire, nevoind să iasă din *sa sphère* şi să fie închis la Bastilia la întoarcere, şi a refuzat cu fermitate să împlinească dorinţa ministrului francez. Răspunsul Majestăţii Sale, aşa cum îmi fu el transmis de domnul Panin, era că ea ar fi fost dispusă să dea uitării necuviinţa conduitei sale, cu condiţia ca Diderot să-i comunice întocmai ministrului ce va face ea cu acest memoriu francez, şi anume că-l va arunca în foc”[1].

Dacă într-adevăr aşa s-a întâmplat, trebuie că a fost deconcertant şi umilitor pentru Diderot. Mai mult, trebuie că se temea de-a binelea ca situaţia sa vizavi de împărătească să nu se schimbe într-un mod dezastruos pentru el. Cu toate acestea, la 31decembrie 1773, ambasadorul francez credea încă că Diderot continua să încerce să influienţeze politica Ecaterinei a II-a: „Discuţiile între Ecaterina şi Diderot se succed fără întrerupere şi se pelungesc pe zi ce trece. Mi s-a spus, şi am motive să cred că e adevărat, că Diderot a descris pericolul alianţei Rusiei cu regele Prusiei şi utilitatea alianţei cu Franţa”[2].

O bună parte a timpului Diderot şi-l consacra, în afara discuţiilor cu Ecaterina, pregătirii memoriilor pentru convorbirile cu împărăteasa, dar şi studierii limbii ruse în mod autodidact, pe baza gramaticilor ruseşti pe care le răsfoia. Un prieten al filozofului amintea, în memoriile sale, că Diderot era adesea invitat la reuniunile nobililor ruşi, unde juca în mod constant rolulu de ateu declarat şi era detestat de toată lumea. Grimm recunoştea că Diderot „nu a cucerit pe nimeni, în afară de împărătească”. Când prietenii îi făceau reproşuri că dispreţuieşte părerile curtenilor, Diderot se mulţumea să zâmbească şi să spună: „Candidez pentru a obţine doar favorurile stăpânei casei şi nu-mi pasă deloc de valeţi”[3].

Diderot a făcut serioase eforturi să obţină informaţii despre situaţia în Rusia: „Nu precupeţesc niciun efort pentru a mă instrui aici”. Dar, din câte se ştie, nu a ajuns să obţină niciuna din informaţiile referitoare la Siberia pe care le solicitase Academiei de Ştiinţe din Petersburg. Totuşi, i-a scris contelui de

[1] *Apud* Wilson, *op.cit.,* pp. 528-529.
[2] *Idem,* p.529.
[3] *Idem,* p.530.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

Munich, directorul imperial al vămii, la recomandarea Ecaterinei: „Iertaţi această îndrăzneală unui străin care n-ar vrea să se întoarcă în ţara sa ignorant”[1]. Întrebările sale atingeau fondul stării de fapt în Rusia: care este valoarea producţiei anuale de grâne, de cânepă, de in? Care este populaţia aproximativă a imperiului, a Moscovei, a Petesburgului, a celorlalte mari oraşe? Care este valoarea exporturilor anuale de piei, de peşte şi de caviar? Care este raportul între salariul unui muncitor şi preţul pâinii? Care sunt unităţile de măsură utilizate în întreg imperiul? Există bănci în Rusia? La cât se ridică datoria publică a statului? Însă Munich n-a răspuns niciodată la aceste întrebări. Diderot pusese întrebări similare şi împărătesei: care e situaţia evreilor în imperiu? care e legislaţia privind tutunul? care sunt drepturile legale ale proprietarilor de pământ? La multe dintre aceste întrebări Ecaterina a răspuns după cum a crezut de cuviinţă, fără să apeleze la Munich. La întrebarea lui Diderot privind situaţia şerbilor, ea i-a răspuns: „Nu ştiu să existe vreo ţară unde cultivatorul să iubească mai mult pământul şi gospodăria ca în Rusia”[2].

Într-una din conversaţiile cu ţarina Diderot şi-a luat libertatea de a face o recomandare precisă, însoţită de nenumărate scuze pentru aroganţa sa: a sfătuit-o să-şi schimbe capitala. Nota sa era intitulată *Despre capitală şi despre adevăratul centru al imperiului, despre un orb care judecă în privinţa culorilor.* Metafora orbului, care fusese întotdeauna de mare interes pentru Diderot şi pentru Iluminism în general, marca aici barierele dintre filozofie şi putere, precum şi dintre Europa de Vest şi Europa de Est. Trebuie remarcat că filozofii francezi s-au întrecut în a modifica harta geografică a Europei de Est, fie şi numai în imaginaţie. Unul dintre amuzamentele favorite ale lui Voltaire timp de câtiva ani fusese să-şi închipuie că Ecaterina şi-ar fi putut muta capitala la Kiev, Azov sau Constantinopol. Secolul al XX-lea a arătat că Diderot a fost mai bine inspirat, dar, în secolul al XVIII-lea, ambii filozofi dădeau dovadă de o mare îndrăzneală pe care Ecaterina o îngăduia, pentru că era clar doar un joc al imaginaţiei.

Diderot se arăta îngrijorat de moravurile de la Petersburg, un „amestec confuz al tuturor popoarelor din lume”, conferind oraşului „moravurile lui Arlechin”[3]. Se referea desigur, la trupa pestriţă de artişti, actori şi coafori care veniseră pe mare o dată cu Bernardin de Saint-Pierre. Prezenţa acestor străin

[1] *Ibidem,* p.531.
[2] Tourneux, *op.cit.,* pp.532-556.
[3] *Apud* Wolff, *op.cit.,* p.300.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

putea fi interpretată ca un nedorit efect secundar al civilizaţiei, iar ostilitatea lui Diderot faţă de ei indica o umbră de rezervă în privinţa optimistului program illuminist pentru Europa de Est.

Încrederea pe care Diderot şi-o punea în Moscova ţinea tot de reverie, pentru că el nu fusese niciodată acolo. „Am pierdut ocazia de a merge la Moscova şi regret un pic" – scria el mai târziu. „Petersburg este doar curtea, un amestec confuz de palate şi cocioabe". Printr-o figură de stil tipică pentru secolul al XVIII-lea, Diderot proiecta asupra oraşului propria confuzie. „Nu am văzut-o decât pe suverană, aproape nimic altceva" – recunoştea el în continuare[1]. Dar, dacă nu o văzuse decât pe suverană, cum îi putea el vorbi deapre Rusia, ce putea şti el despre Rusia?

Cu toate acestea, Ecaterina găsea mereu strălucitor, chiar uimitor jocul spiritual al lui Diderot. Dar care îi era părerea după ce trecuse atracţia noului? Ea a continuat să-l laude, dar un cinic ar putea spune că asta făcea practic parte din jocul relaţiilor publice. De fapt, termenul „extraordinar", la care a recurs pentu a-l descrie pe Diderot lui Voltaire, pare ambiguu şi folosit generic, fără substanţă. „Găsesc la Diderot o imaginaţie inepuizabilă şi îl aşez în rândul oamenilor *les plus extraordinaire* care au existat vreodată". Într-o scrisoare de mai târziu, ea îi scria: „Are un spirit extraordinar, nu se mai găseşte unul la fel"[2].

E interesant de remarcat că acel carnet în care Diderot îşi nota discuţiile cu Ecaterina are ca ultimă dată 5 decembrie 1773, adică cu trei luni înainte de plecarea sa din Rusia. Asta poate sugera că însuşi Diderot a înţeles că, după această dată, conversaţiile lor nu mai erau de natură să schimbe politica Ecaterinei. Pare o ipoteză plauzibilă, întrucât întrebările puse după 5 decembrie ţarinei şi contelui de Munich erau doar pentru interesul personal al lui Diderot. În plus, deşi ambasadorul francez nota că discuţiile lui Diderot cu Ecaterina erau pe zi ce trece mai lungi, Diderot însuşi scria familiei sale, la 30 decembrie, că avea privilegiul să intre oricând în cabinetul împărătesei, dar că nu se folosea de această onoare decât o dată la trei zile, pentru a evita să stârnească invidie şi să-şi facă duşmani. Poate că în noiembrie şi decembrie Ecaterina i-a dat de înţeles că nu dădea mare importanţă părerii lui, aşa cum crezuse mai înainte. Mulţi ani după aceea, vorbindu-i de Diderot contelui de Ségur, Ecaterina descria astfel relaţiile lor:

[1] *Apud* Lortholary, *op.cit.* ,pp.217-218.
[2] *Apud* Wilson, *op.cit.,* p.532.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

Conversam mult şi des cu el – îmi spunea Ecaterina –, dar mai mult din curiozitate decât cu vreun folos real. Dacă l-aş fi crezut, totul ar fi fost cu susul în jos în imperiul meu; legislaţie, administraţie, politică, finanţe – le-ar fi răsturnat pe toate ca să le înlocuiesc cu nişte teorii inaplicabile. În acest timp, cum mai mult îl ascultam fără să vorbesc, un privitor care ne-ar fi surprins ne-ar fi luat, pe el drept un pedagog sever, iar pe mine drept umila sa elevă. Probabil că asta a crezut el însuşi, căci, după câtva timp, văzând că nu se producea în modul meu de a guverna niciuna din marile inovaţii pe care mă sfătuise să le aplic, îmi făcu cunoscută uimirea sa cu un soi de mândrie nesatisfăcută. Atunci, vorbindu-i franc, i-am spus: „Domnule Diderot, am ascultat cu cea mai mare plăcere lucrurile pe care spiritul dumnevoastră strălucitor vi le-a sugerat, dar, cu toate măreţele dumnevoastră principii, pe care le înţeleg foarte bine, s-ar face cărţi frumoase şi treabă proastă. În toate planurile dumneavoastră de reformă uitaţi diferenţa dintre poziţiile noastre; dumneavoastră lucraţi numai pe hârtie, care suportă totul; este netedă, suplă şi nu pune niciun obstacol nici imaginaţiei, nici penei dumneavoastră; în timp ce eu, sărmană împărătească, lucrez pe pielea umană, care este foarte diferită, iritabilă şi sensibilă”[1].

Nu trebuie uitat că sejurul lui Diderot venea într-unul din momentele extrem de defavorabile înfăptuirii unor reforme liberale în Rusia (revolta lui Pugaciov), nu era, aşadar, momentul propice pentru ca un filozof liberal să sugereze reforme.

Contrar părerilor detractorilor lui Diderot, discuţiile dintre el şi ţarină erau, aşa după cum am arătat, mai mult decât o simplă flecăreală. Şi unul, şi celălalt au luat lucrurile în serios; dar nu în acelaşi fel. Diderot a elaborat o utopie practică, o aplicare concretă, detaliată a filozofiei sale politice într-o ţară nouă, pe care voinţa unei suverane luminate o putea modela după bunul plac. Împărăteasa vedea în conversaţiile sale cu filozoful un mod de a scăpa de sub acapararea şi plictiseala politicii de zi cu zi, de gestionarea imediată a problemelor. Ideile lui Diderot o interesau ca perspectivă potenţială a unei acţiuni de care se îndoieşte că va avea vreodată mijloacele de a o întreprinde. Ambii vizau istoria în imagini realiste, unul ca pe o imagine albă gata să fie scrisă, altul ca pe o paranteză pe o foaie deja scrisă.

Diderot a continuat s-o seducă timp de patru luni pe interlocuitoarea sa, dar şi-a dat seama că, dacă ea îl ascultă, dacă el o face să viseze, ea n-are nicio intenţie să pună ideea în practică. Pentru el a fost mai mult decât o decepţie a amorului-propriu: era falimentul uneia dintre ideile care i-au structurat viaţa şi gândirea, a ideii de utilitate socială a filozofilor, a necesităţii, în ciuda tuturor obstacolelor, de a fi concret angajat în problemele timpului său şi de a ajuta la

[1] Louis-Philippe, conte de Ségur, *Mémoires, souvenirs et anecdotes par le conte de Ségur,* Ed. M.Fs. Barrière, Librairie de Firmin Didot Frères, Paris, 1859, pp.444-445.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

făurirea fericirii contemporanilor. Diderot era, fără îndoială pe placul Ecaterinei, o încânta, căci ţarina nu pregetă să-l numească „unul dintre oamenii extraordinari", dar filozoful nu făcuse această lungă şi obositoare călătorie la Petersburg ca să audă despre el, fie şi din gura unei împărătese, că are geniu. Astfel că, începând cu 5 decembrie 1773, a continuat s-o vadă pe ţarină, ce-i drept, o dată la trei zile, însă entuziasmul lui dispăruse. Diderot descoperise realitatea „despotismului luminat" proferat de Ecaterina: un ansamblu contradictoriu de absolutism vechi, de veleităţi de guvernare raţională, de dorinţa de a se debarasa de tutela religioasă, de gust pentru ştiinţe şi arte, totul dominat de o grijă constantă pentru propagandă şi glorie, în care sunt folosite în paralel prietenia intelectualilor şi a artiştilor şi puterea armelor. Dar Diderot nu s-a gândit nicio clipă să-şi pună problema bunăvoinţei suveranei, el constată pur şi simplu incapacitatea Ecaterinei de a întreprinde – în special din lipsă de finanţe – reformele adevărate pe care le-ar cere o concepţie luminată despre stat. Din acest moment, împărăteasa e redusă la simulacru, la o aparenţă, la o iluzie... şi Diderot se vede actorul unei pantomine. Pierderea iluziilor sale nu poate fi de nimic compensată. Dezamăgirea sa e marcată şi prin raritatea şi lipsa de fond a scrisorilor pe care le-a trimis în Franţa în perioada ultimelor luni de şedere în Rusia.

La 5 martie 1744, Diderot a pornit la drum pentru a se întoarce în Franţa, nu înainte de a face cadouri ţarinei şi Narîşkinilor, şi ca Ecaterina să-i dăruiască portretul ei gravat, precum şi o sumă importantă de bani pentru „cheltuielile de drum". Înainte de a părăsi Petersburgul, pornind de la interesanta presupunere că ar fi fost prea dureros pentru amândoi să-şi ia rămas bun în persoană, Diderot i-a spus adio Ecaterinei printr-o scrisoare: „Toată viaţa mă voi felicita că am făcut călătoria la Petersburg. Toată viaţa îmi voi aminti de acele momente când Majestatea Voastră uita distanţa infinită care mă separa de ea şi binevoia să se coboare până la mine, ca să-mi ascundă inferioritatea. Ard de dorinţa de a discuta cu compatrioţii mei despre acest lucru"[1].

Diderot s-a străduit îndelung să scrie această scrisoare, şi chiar i-a cerut părerea lui Grimm asupra conţinutului, înainte de a i-o prezenta împărătesei. Era, aşa după cum se vede din fragmentul redat, un text curtenitor şi nu e de mirare că l-a aprobat. Diderot descria în scrisoare durerea pe care o resimţea plecând de lângă suverană şi arăta că rudele şi prietenii lui nu puteau să primească o mai

[1] Tourneux, *op.cit.,* p.472.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

mare dovadă de afecţiune decât aceea de a-l vedea „smulgându-se" de lângă împărătească pentru a reveni la ei.

Mai târziu, Diderot va mărturisi că n-a văzut cu adevărat Rusia şi regretă că a scăpat ocazia de a merge la Moscova, căci „Petersburgul nu e decât curtea, un amestec confuz de palate şi cocioabe, de mari seniori înconjuraţi de ţărani şi de profitori"[1]. Dar, dacă n-a văzut Rusia, i-a observat în schimb pe ruşi cu multă perspicacitate. În *Entretiens,* Diderot afirma: „Mi se pare că, în general, supuşii Voştri păcătuiesc prin unul sau altul din aceste două excese, ori îşi cred naţiunea prea avansată, ori o consideră prea înapoiată"[2]. Acesta e, de fapt, fondul discuţiei seculare între slavofili şi occidentalişti. Diderot găsea că exista în comportamentul ruşilor ceva ascuns, imposibil de perceput chiar şi de ochiul cel mai scrutător, care se datora profilului instituţiilor politice şi sociale din Rusia: „Mi se pare că am remarcat o susceptibilitate generală, o neîncredere care mi se pare opusă acelei frumoase şi fidele sincerităţi care e proprie sufletelor înalte, libere şi sigure pe sine"; „Există în spiritele lor o nuanţă de teroare şi de panică: este, aparent, efectul lungii succesiuni de revoluţii şi a unui îndelungat despotism .Par că mereu se află fie în ajunul, fie a doua zi după un cutremur de pământ şi au aerul că tot caută să vadă dacă e adevărat că pământul e din nou acolo, sub picioarele lor"[3].

E important de precizat că, la un moment dat – nu se ştie exact unde şi când –, Diderot a ars notele pe care le-a luat despre Rusia. De ce? Nu există un răspuns satisfăcător. Dar poate că răspunsul l-a dat chiar el, indirect, în scrisoarea adresată în 1774 doamnei Necker: „Vă mărturisesc cu voce şoptită că filozofii noştri, care par să fi cunoscut cel mai bine despotismul, nu l-au văzut decât prin gâtul unei sticle. Ce diferenţă între tigrul pictat de Oudry şi adevăratul tigru din junglă!"[4]

Întorcându-se în Europa de Vest, Diderot a preferat să nu iasă din trăsura lui, nici măcar ca să mănânce sau să doarmă, tot drumul de la Sankt-Petersburg la Haga, unde a ajuns în dimineaţa de 5 aprilie 1774. Reinstalat confortabil la Galiţîn, prima acţiune a lui Diderot a fost să-i anunţe pe destinatarii scrisorilor sale că se întorsese teafăr şi sănătos în Occident, având grijă să le spună ceea ce vroia el ca ei să creadă despre călătoria în Rusia: a fost un triumf, curtenii ruşi au

[1] Diderot, *Correspondance*, vol.14, *Diderot către D-na Necker,*6 septembrie 1774*,* p.72.
[2] *Apud* Wilson, *op.cit.,* p.536.
[3] *Idem,* pp.177-178.
[4] Diderot, *op.cit.,* vol.14, pp.72-73.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

fost foarte bine voitori cu el, şi-a păstrat independenţa şi integritatea spirituală, iar Ecaterina a II-a are „graţia Cleopatrei”[1]. Ulterior, ajuns în Franţa, Diderot a fost nevoit să se plieze cursului diplomaţiei şi politicii de stat cerute, astfel că a făcut ceea ce se aştepta de la el: a descris călătoria ca pe un succes şi pe Ecaterina ca pe un suveran admirabil. În particular însă s-a arătat mai circumspect şi i-a declarat D-nei Necker: „Aş fi un ingrat dacă aş spune ceva de rău. Aş fiu un minciunos dacă aş spune ceva de bine”[2].

De la Haga, Diderot i-a trimis Ecaterinei o scrisoare în care îi povestea că avusese parte de ger şi zăpezi până la Riga, urmate apoi de vreme bună. Îi relata formula generală a conversaţiilor sale: „– Atunci aţi avut onoarea de a o cunoaşte pe Majestatea Sa Imperială? / – Bineînţeles. / –Aţi văzut-o des? / – Foarte des. / – Este o mare împărătească? / – Foarte mare”[3]. Nu părea în stare să răspundă prin mai mult de două cuvinte şi se scuza în faţa Ecaterinei, dând vina pe memorie: „Ah, de mi-aş putea aminti tot ce m-a făcut să simt prezenţa Majestăţii Voastre!” Experienţa convorbirilor lor între patru ochi pe care tocmai hotărâse să şi-o amintească toată viaţa îi scăpa deja ca un lucru lăsat în urmă, la Riga poate, unde începuse să se simtă ca Diderot, francezul om de litere.

Tot de la Haga, în septembrie, filozoful i-a scris Ecaterinei ca să o felicite pentru pacea încheiată cu turcii prin tratatul de la Kuciuk-Kanargi: „Ce pace! Ce pace glorioasă!” Diderot, pe un ton asemănător cu cel al lui Voltaire, era încântat că Ecaterina aţintise „vârful spadei la gâtul duşmanului” şi se declara la fel de fericit ca şi „„cel mai bun supus al vostru”[4]. Era poate un mod de a-i reaminti şi de a-şi reaminti că nu era unul dintre supuşii ei, deşi se bucura „ca om, ca filozof şi ca rus”. Ca şi Voltaire, Diderot putea adopta o identitate rusă când dorea, fără să devină supusul Ecaterinei. Diderot îi amintea Ecaterinei de ambiţiile lui Petru în legătură cu Rusia, punându-le în legătură cu starea Franţei: „Voi aveţi de format un popor tânăr; noi avem de întinerit unul bătrân”. Prezicea că, atunci când ea va atinge un „grad de perfecţiune” în reformarea Rusiei, lumea va veni să vadă şi să depună mărturie despre acest lucru: „Aşa cum odinioară oamenii vizitau Sparta, Egiptul şi Grecia, vor vizita Rusia”[5]. De observat că Diderot scria ca şi cum vizitele în Rusia ar fi aparţinut unui viitor utopic, ca şi cum nu el ar fi fost cel care tocmai se întorsese din Rusia cu şase luni în urmă.

---

[1] *Apud* Wilson, *op.cit.,* p.538.
[2] *Apud* Pierre Lepape, *Diderot,* Ed. Flammarion, Paris, 1991, p.390.
[3] Tourneux, *op.cit.,* pp.477, 481-482.
[4] *Idem,* p.485.
[5] *Ibidem*, pp.485-489.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

În timpul celor câteva luni petrecute la Haga, Diderot a scris lungile şi importantele sale *Observaţii asupra Instrucţiunii Majestăţii Sale Imperiale, împărăteasa Ecaterina a II-a.*[1] *Observaţiile* rezumă, dar şi completează şi generalizează conţinutul *Conversaţiilor. Observaţiile* sunt un dialog, un dialog între un personaj viu, Diderot, şi o carte, textul *Instrucţiunii*, adresat în 1767 de către ţarină deputaţilor (numiţi de ea), formând comisia – care nu s-a reunit în practică niciodată – însărcinată să redacteze un cod de legi – care n-a văzut niciodată lumina zilei. Adunarea deputaţilor a fost dizolvată şi reprezentanţii poporului trimişi acasă înainte să înfăptuiască o cât de mică reformă, dar Ecaterina făcuse o mare „publicitate" *Instrucţiunii* sale realizate într-un spirit liberal, care era obiectul admiraţiei Europei Luminilor. Cu toate acestea, Diderot nu ezită s-o prevină pe împărătească: „Am recitit instrucţiunea pe care aţi adresat-o reprezentanţilor adunaţi pentru conceperea legilor şi am avut insolenţa să o citesc din nou cu pana în mână"[2].

Instrucţiunea, celebră in epocă şi care uimise întreaga Europă prin aparentul liberalism al vederilor politice şi legislative ale ţarinei, nu e, de fapt, decât un „ghiveci aparte".Găsim aici câte ceva din toate: citate din Montesquieu şi Becaria, o spoială de erudiţie, naivitate şi insolenţă, şi schiţa unui *Petit Larousse.* Textul Ecaterinei aborda toate temele clasice ale teoriei politice, ale jurisprudenţei şi ale cauzelor bogăţiei naţiunilor, plagiind lucrările lui Montesquieu şi Becaria. Destul de curios, se pare că Diderot nu a citit *Instrucţiunea* înainte să ajungă în Rusia. Diderot ţinea neapărat ca Ecaterina să ceară să citească *Observaţiile* lui, dar ea nu le-a cerut şi nu le-a citit decât după moartea filozofului, când manuscrisul şi cărţile sale au fost aduse la Petersburg. *Observaţiile* au înfuriat-o pe împărătească, care i-a scris iritată credinciosului Grimm: „Această bucată este doar flecăreală. (…) Trebuie să o fi scris după ce a plecat de aici, pentru că nu mi-a spus niciodată de ea"[3].

În *Instrucţiune* se defineşte ce este un muncitor (articolul 258), se arată care sunt diferitele tipuri de oraşe (art.384 până la art.393) etc., deputaţii sunt de asemenea informaţi despre ceea ce un tată de familie trebuie să le spună copiilor

[1] În ultimele rânduri ale *Observaţiilor*, Diderot o invită pe ţarină să termine cât mai repede posibil războiul cu turcii, ceea ce plasează redactarea textului înainte de pacea de la Kuciuk-Kainargi. Pacea a fost semnată la 27 iulie 1774, dar n-a fost cunoscută la Haga decât la începutul lui septembrie. *Observaţiile* erau aşadar scrise înainte de septembrie 1774. Ele sunt menţionate pentru prima dată în scrisoarea lui Diderot către Ecaterina a II-a din 13 septembrie 1774.
[2] Tourneux, *op.cit.,* p.492.
[3] Lortholary, *op.cit.,* p.492.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

săi (art.351 până la art.354), căci există în text elementele unui catehism civic. Dar, lăsând la o parte toate digresiunile, esenţialul rămâne afirmarea unui principiu: guvernarea Rusiei nu poate fi şi nu trebuie să fie încredinţată decât unui suveran absolut. Şi tocmai împotriva acestei teze fundamentale Diderot îşi va lansa criticile cele mai percutante. Ţarina arată, în principal, că tocmai pentru binele general se exercită această putere absolută, singura capabilă să asigure fericirea şi chiar libertatea. Ecaterina a II-a, cu aerul său de părinte iubitor, pledează pentru bunătate, umanism, toleranţă, condamnă vehement tortura – ceea ce nu va împiedica ca Pugaciov să fie torturat, chiar în 1774. Ea intră chiar în detaliile procedurii judiciare şi, plagiind autori bine documentaţi, scrie lucruri de bun-simţ, dar care rămân la stadiul de sugestii, nu se transformă în legi. În materie de economie politică, Ecaterina apreciază că întreg comerţul trebuie să fie liber, dar, în acelaşi timp, controlat – un paradox pe care Diderot nu va ezita să-l denunţe. Bineînţeles că Ecaterina e de acord că şerbii nu trebuie tiranizaţi, dar bunătatea împărătesei nu merge până într-acolo încât să pună în discuţie eliminarea iobăgiei. Un capitol scurt *Despre starea de mijloc,* pe care, de altfel, Diderot l-a criticat, deşi uşor superficial, se referă la nişte proiecte reale. E vorba chiar de ceea ce articolul 382 numeşte „starea a treia": citind se descoperă că această denumire se referă la noua nobilime formată din funcţionari şi demnitari care s-au ridiacat sub domniile diferiţilor ţari, începând de la Petru cel Mare. Asupra acestui punct trebuie că a existat un dezacord major între Diderot, care, spunând Starea a treia, *le Tiers État*, se gândea la burghezie, şi Ecaterina, care înţelegea prin *le Tiers État* nobilimea provenită din rândurile funcţionărimii.

Instrucţiunea reprezenta fundamentul pretenţiei Ecaterinei de a figura printre despoţii luminaţi ai Europei. Şi tomai această pretenţie, prin *Obsevaţiile* sale, Diderot o declară ca fiind nefondată. Diderot îşi afirmă în *Observaţii* opoziţia faţă de puterea absolută cu o asemenea intensitate, încât acest text din 1774 reprezintă, în ansamblul operei sale, echivalentul *Contractului social* al lui Rousseau[1].

În mod cert, atunci când a permis publicarea în limbile Europei a *Instrucţiunii* sale, Ecaterina se gândea la opinia publică internaţională. Insintând asupra faptului că „Rusia este un Stat european", ea lasă să se înţeleagă, de-a lungul întregii sale lucrări, că Rusia nu e un stat despotic, ci o monarhie, evitând să folosească termenii „despot" şi „despotism". Dar, dacă ei îi repugna folosirea unor astfel de cuvinte, nu acelaşi lucru era valabil şi pentru Diderot:

[1] *Apud* Lepape, *op.cit.,* p.386.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

„Împărăteasa Rusiei e, fără îndoială, despot. Intenţia ei este de a păstra despotismul şi de a-l transmite succesorilor săi, sau de a-l eradica?”[1] Unele dintre elementele pe care le-a descoperit examinând cu atenţie *Instrucţiunea* au „un iz de despotism care îmi displace”[2]. Diderot îşi dorea cu ardoare ca Ecaterina să-i citească *Observaţiile*, pentru a-i tulbura acesteia conştiinţa, pentru a o domina, pentru a-i arăta că, de fapt, e o învinsă în faţa raţionamentelor lui, că suverana se pleacă în faţa filozofului. Dar Ecaterina va citi textul prea târziu, după moartea lui Diderot.

> Dacă, citind ceea ce tocmai am scris şi ascultându-şi vocea conştiinţei, inima ei palpită de bucurie, atunci ea nu mai doreşte sclavi; dacă tremură, dacă îi îngheaţă sângele în vine, dacă se face palidă, atunci înseamnă că s-a crezut mai bună decât este[3].

Teoriile politice expuse de Diderot în *Observaţii* capătă chiar aspecte democratice, căci el arată că „singurul suveran adevărat este naţiunea; veritabilul legiuitor nu poate fi decât poporul”[4] – aluzie la drepturile alienabile ale poporului. Când Ecaterina scrie, în *Instrucţiune,* „Suveranul se află la originea întregii puteri politice şi civile”, Diderot răspunde: „Nu înţeleg asta. Mi se pare că doar consimţământul naţiunii, reprezentată prin deputaţi sau adunări, se află la baza întregii puteri politice şi civile”. Primele rânduri ale *Instrucţiunii* începeau astfel: „Doamne, Dumnezeul meu! Ascultă-mi glasul şi dă-mi înţelepciunea să judec poporul tău după Legea ta Sfântă şi după adevărul veşnic”, iar Diderot declară că nu-i place ca religia să intervină în treburile statului, religia e un element disturbator adesea cu nişte consecinţe supărătoare pentru activitatea unui stat: „Ecaterina şi Montesquieu – aluzie la plagiat – şi-au început lucrările cu Dumnezeu, ar fi făcut mai bine dacă ar fi început cu ideea necesităţii legilor ca fundament al fericirii oamenilor”[5].

Ecaterina era intransigentă în privinţa rolului şi puterii suveranului absolut, susţinând că „legiuitorul este reprezentantul întregii societăţi şi ţine în mâinile lui întreaga putere”. Diderot nu întârzie să atace şi acest principiu politic, semn al tiraniei impuse de împărătească: „Ecaterina nu a uitat încă, în

---

[1] Diderot, *Observations sur le Nakaz,* în *Oeuvres politiques,* p.340.
[2] *Idem.*
[3] *Ibidem,* pp.343-345.
[4] Diderot, *Observations sur l’instruction de S.M.I. aux députés pour la confection des lois,* în *Textes politiques,* p.61.
[5] *Idem,* pp.64-65.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

Instrucţiunea sa, că e suverană (a se înţelege despot). Acestea sunt rânduri în care, fără să-ţi dai seama, ia din nou sceptrul la care renunţase la începutul *Instrucţiunii"* şi adaugă că, în Rusia, senatul ca voce a poporului nu e nimic, *Vox clamantis in deserto*. Are astfel justificarea faptului că „Rusia e mult mai prost guvernată decât Franţa", căci „libertatea naturală a individului este aici (în Rusia – n.n. I.V.) anulată, iar autoritatea suveranului este nelimitată"[1].

Diderot nu se limitează doar la denunţarea politicii despotice a Ecaterinei, ci completează articolele ţarinei despre patriotism, despre justiţie, tribunale, judecători, face referiri la aplicarea pedepsei cu moartea pe care el o doreşte abolită în Rusia şi o sfătuieşte pe Ecaterina să-i folosească pe infractori la muncă în folosul societăţii. Filozoful se arată vehement şi o blamează pe împărăteasă că n-a menţionat subiecte precum impozitele, chestiunea războiului şi a întreţinerii armatelor, problema abolirii iobăgiei (dar, nespunând nimic despre şerbie, Ecaterina a lăsat să se înţeleagă că nici nu are de gând să facă ceva în acest sens); Diderot îi reproşează că n-a vorbit în *Instrucţiune* despre educaţia succesorului la tronul Imperiului, despre şcolile de cadeţi, despre orfani, învăţământul primar etc.; prin gama largă de probleme pe care a evitat să le abordeze *Instrucţiunea* nu e decât un „extras" care ar fi devenit „o lucrare originală", dacă ar fi analizat toate chestiunile ţinând de organizarea completă a unui stat şi, mai ales, dacă Ecaterina ar fi apelat la sfaturile şi părerile a cel puţin „zece oameni de primă mână". Pentru Diderot este clar că realizarea unui cod de legi viabil în aplicare e imposibilă în condiţiile în care o singură minte încearcă să suplinească voinţa şi opiniile a milioane; filozoful şi-ar fi dorit ca împărăteasa să ţină cont şi de experienţa şi ştiinţa unor oameni mai bine informaţi şi mai pregătiţi decât ea în anumite domenii. Oricât de măreaţă ar vedea-o pe Ecaterina, Diderot e conştient de greşeala enormă a împărătesei de a-şi asuma singură elaborarea uni proiect atât de ambiţios şi o condamnă pentru că refuză să facă uz de ştiinţa oamenilor de valoare din Rusia.

Aluziile lui Diderot la problema pe care Ecaterina o considera ca benignă, şerbia, sunt constante şi bine construite: „împărăteasa n-a spus nimic despre eliberarea iobagilor. Era totuşi un punct foarte important", iar, când ţarina vorbeşte despre necesitatea prevenirii cauzelor care au dus la revolte ale ţăranilor împotriva stăpânilor lor, Diderot insistă: „Există un mijloc excelent de a preveni revolta şerbilor contra stăpânilor: să nu mai fie şerbi"[2].

[1] *Ibidem,* pp.80-84.
[2] *Idem,* p.108, 124.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

În *Observaţiile* sale, Diderot deplânge starea economică instabilă a Rusiei care nu pare să urmeze calea progresului şi subliniază că imperiul Ecaterinei nu se preocupă de dezvoltarea comerţului, Rusia nu are case de comerţ în marile oraşe ale Europei, nici agenţi de schimb comercial. Mai mult, Rusia posedă cantităţi enorme şi variate de materii prime (fier, oţel etc.), dar nu are ateliere de prelucrare a acestora, „toate metalele îi sunt luate şi aduse înapoi prelucrate"; nu există manufacturi pentru porţelanuri, sticlă, ţesături, iar cele care există „sunt prost organizate şi conduse de ignoranţi". Diderot „atacă" şi chestiunea educaţiei, căci, dacă Ecaterina susţinea că „e imposibil să dai o educaţie generală unui popor numeros", filozoful o atenţionează: „nu cunosc niciun popor, oricât de numeros ar fi el, să nu poată avea şcoli unde copiii săraci să găsească pâine şi lecţii de scriere, citire, aritmetică, de catehism moral, civil şi religios"[1].

„Rusia este o putere europeană"[2] – declara Ecaterina în *Instrucţiune* –; aceasta nu era o simplă *afirmaţie* geografică, ci o declaraţie programatică bazată pe descoperirea Europei de Est de către Iluminism. „Contează prea puţin – comenta Diderot – dacă este asiatică sau europeană", iar, în privinţa moravurilor, el aprecia că „moravurile sunt peste tot consecinţe ale legislaţiei şi ale guvernării; ele nu sunt nici africane, nici asiatice, nici europene, ele sunt doar bune sau rele". Şi chiar preciza: „Nu văd ce legătură esenţială poate exista între moravurile şi topografia unui Imperiu"[3].

Instrucţiunea Ecaterinei obesrva că „imperiul Rus ocupă 32º în latitudine şi 165º în longitudine" pentru a argumenta că un imperiu atât de mare avea nevoie de un monarh absolut. În comentariile sale însă, Diderot consideră aceste dimensiuni mai degrabă o problemă de civilizaţie decât una de politică: „Să civilizezi deodată o ţară atât de întinsă mi se pare un proiect care depăşeşte puterile omeneşti"[4]. Observaţiile sale conţin, în mare, trei recomandări: prima era legată de mutarea capitalei la Moscova, a doua era ca Ecaterina să creeze un district model în Imperiu, unde ar fi putut „să ducă la îndeplinire un plan de civilizare". Diderot chiar explica posibilele efecte ale acestei măsuri printr-o analogie cu propria sa patrie: „Acest district ar fi, în relaţie cu restul Imperiului, ceea ce este Franţa în Europa, în raport cu ţările din jurul ei"[5]. Conferind Franţei

[1] *Ibidem,* p.77.
[2] *Ibidem,* p.68.
[3] *Idem,* pp.68-70.
[4] *Ibidem,* p.92.
[5] Diderot, *Observations,* pp.350-351.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)

acest rol, făcând din ea un model influent de civilizaţie în Europa, Diderot scotea la iveală adevărata întindere a proiectului său cultural[1]. Cea de-a treia recomandare a lui Diderot, după schimbarea capitalei şi districtul model, era stabilirea unei colonii elveţiene[2] care era, de altfel, şi fantezia lui Voltaire – ceasornicarii din Astrahan sau Azov – elaborată în cursul corespondenţei cu Ecaterina.

În ciuda aprecierii generale de care s-a bucurat *Instrucţiunea* în saloanele Europei şi la curţile monarhilor europeni prin liberalismul teoriilor politice şi concepţiilor moderne de guvernare statală, Diderot îşi formulează propriile concluzii tranşante asupra *Instrucţiunii* Ecaterinei: „Văd aici proiectul unui cod de legi excelent, dar niciun cuvânt despre modul de a asigura punerea în practică a acestui cod. Văd aici numele de despot eliminat, dar esenţa e păstrată, despotismul numit monarhie". Astfel, Diderot sesizează adevărata natură a proiectului Ecaterinei: *Instrucţiunea* nu e decât un nou element în strategia bine elaborată a ţarinei de a manipula opinia „oamenilor de spirit" şi a capetelor încoronate în favoarea recunoaşterii ei ca monarh liberal, reformator.

Diderot reuşeşte, prin *Observaţiile* lui, să demonteze acest fals mit al suveranei cu iniţiative moderne şi vederi liberale, şi nu a pierdut nicio ocazie să-şi facă cunoscute părerile despre acţiunile Ecaterinei, aşa cum a făcut-o, de altfel, şi în *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (1774) a abatelui Raynal:

> Citind cu atenţie instrucţiunile sale adresate deputaţilor Imperiului, ce aveau în aparenţă sarcina redactării legilor, putem oare vedea ceva mai mult decât dorinţa de a schimba denumirile, de a fi numit monarh în loc de autocrat, de a-şi numi popoarele supuşi în loc de sclavi?[3]

[1] *Apud* Wolff, *op.cit.,* p.306.
[2] Diderot, *Observations*, p.351.
[3] Diderot, *Textes politiques,* p.176.

BDD-A24288 © 2008 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:44 UTC)